

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені М.П.ДРАГОМАРОВА

На правах рукопису

КУДРЯВЦЕВА Єлена Альбертівна

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ НАВЧАННЯ СТАРШИХ
ДОШКІЛЬНИКІВ ПОРІВНЯННО

ІЗ.С.С.ОІ - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1993

№ 6 20.7.93

Робота виконана у Одеському державному педагогічному інституті ім.Х.Д.Ушинського.

Наукові керівники - доктор педагогічних наук, професор Хмелюк П.І.
доктор педагогічних наук, доцент Ликова В.Я.

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор Борисова З.Н.
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Кулачківська С.Є.

Провідна організація - Рівненський державний педагогічний інститут.

Захист дисертації відбудеться " 7 " листопада 1993 р. с 16.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради КІІБ.01.02 в Київському державному педагогічному інституті ім.М.П.Драгоманова / 252030, м.Київ, вул.Пирогова,9/.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці інституту.

Автореферат розіслано " 2 " вересня 1993 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради

Маз

Подольак Л.Г.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00802728 (R)

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

В - 28. 115

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У комплексі актуальних соціально-педагогічних проблем, зв'язаних з перебудовою системи народної освіти в умовах незалежної України, велика увага приділяється вдосконаленню її первісної ланки - громадського дошкільного виховання. Висока значимість результатів підготовки дітей до навчання у школі викликає необхідність постійного пошуку шляхів і засобів оптимізації діяльності дошкільних установ.

У психолого-педагогічній науці проблема навчання і психічного розвитку дітей дошкільного і молодшого шкільного віку активно досліджувалась у різних аспектах. Серед них провідна роль відводилась виявленню загальних психофізіологічних особливостей їх розвитку /Ш.О.Амонашвілі, П.П.Блонський, Л.С.Виготський, Г.О.Льблинська/, вивченню меж і потенціальних можливостей дітей дошкільного віку в оволодінні знаннями, вміннями, засобами різнобічної діяльності /А.В.Запорожець, О.Н.Леонт'єв, Т.І.Поніманська, Т.В.Тарунтаєва/, дослідженню можливостей гри у процесі навчання /Л.В.Артьомова, Т.Н.Доронова, О.П.Усова/, розробці змісту і методів діагностики рівня готовності дитини до навчання у школі /Л.А.Венгер, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, В.К.Котирло, М.М.Поддяков, С.В.Проскура/, визначенню шляхів забезпечення послідовності у виховно-освітній роботі суміжних ланок процесу виховання - дитячого садка і школи /З.Н.Борисова, С.С.Кулачківська, В.Я.Ликова/.

Нова система навчання передбачає посилену увагу до використання прийомів, які сприяють розвитку в учнів самостійного мислення, в тому числі прийому порівняння. Необхідність застосування порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між типовими ознаками предметів, їх призначенням та використанням підкреслюється у Програ-

мі виховання дітей дошкільного віку "Малюк", рекомендації коле-
гів Міністерства народної освіти України.

Педагоги і психологи розглядають порівняння як мислительну операцію /З.М.Богуславська, І.С.Булах, А.А.Венгер, Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, С.В.Запорожець, В.К.Котирло, С.О.Ладивір, Г.О.Дюблинська, О.В.Проскура та інші/ і як дидактичний прийом навчання /І.В.Гітціс, Є.І.Залкінд, О.І.Кагальняк, О.І.Киричук, Н.Д.Мацько, Э.П.Плохій, С.Я.Самченко, М.Н.Шкоруп та інші/. Порівняння складає основу пізнавальної діяльності і є основним прийомом початкового навчання. Дитина оволодіває порівнянням як мислительною операцією і як методом пізнання навколишньої дійсності. З метою підвищення самостійності і усвідомленості у здобутті знань, розвитку у учнів спостережливості в школі необхідно широко використовувати порівняння як ефективний прийом навчання. Однак, численні спостереження і дослідження показують, що у багатьох старших дошкільників і навіть школярів це вміння розвинуто дуже слабо. Без спеціального, цілеспрямованого навчання таке вміння не формується на достатньому рівні. Способи пізнавальної діяльності, в тому числі і порівняння, які необхідні дитині для успішного навчання у початковій школі, можуть формуватися у старшому дошкільному віці. У зв'язку з цим здається актуальним дослідити питання розвитку вміння порівнювати у старших дошкільників. Актуальність проблеми навчання порівнюванню визна-чається необхідністю підвищення ефективності дошкільного навчання, що вимагає постійного творчого аналізу і експериментального дослідження шляхів розумового розвитку дошкільників, їх мислительної діяльності, які безпосередньо зв'язані з формуванням вміння порівнювати. Необхідно повніше висвітлити питання розвитку мислення дітей, а саме використання прийому порівняння у навчанні дошкільників. Актуальним є питання розвитку вміння порівнювати на основі виділен-

ня головних, істотних ознак і розуміння причинно-наслідкових залежностей і зв'язків у старших дошкільників і виявити педагогічні умови формування даного вміння.

Об'єктом даного дослідження є навчання старших дошкільників.

Предмет дослідження – процес формування уміння порівнювати у дидактичній грі і на заняттях.

Мета дослідження – виявити і науково обґрунтувати педагогічні умови, що позитивно впливають на процес розвитку уміння порівнювати у старших дошкільників у процесі навчання.

Мета і предмет дослідження передбачає вирішення таких завдань:

1. Виявити особливості і рівні уміння порівнювати у старших дошкільників.
2. Визначити педагогічні умови успішного навчання старших дошкільників порівнянню.
3. Визначити фактори, які зумовлюють формування уміння порівнювати у дітей старшого дошкільного віку.
4. Розробити систему дидактичних ігор та занять для ефективного формування уміння порівнювати і експериментально перевірити їх ефективність.
5. Розробити педагогічні рекомендації по формуванню у дітей старшого дошкільного віку уміння порівнювати з розумінням причинно-наслідкових залежностей і зв'язків.

В основу дослідження була покладена гіпотеза про те, що коли впровадити порівнювання на основі виділення головних, істотних ознак, розуміння причинно-наслідкових залежностей і зв'язків з урахуванням педагогічних умов формування уміння порівнювати, то це сприятиме підвищенню ефективності розвитку інтелектуальних здібностей.

Теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем навчання, розумового розвитку дитини

домібільного віку, психології і педагогіки гри, вдосконалення підготовки дітей до навчання у школі.

Для реалізації поставлених завдань і перевірки вихідних положень було використано комплекс методів дослідження: аналіз програмно-методичної дошки, вної документації, вивчення і узагальнення передового педагогічного досвіду, спостереження, педагогічний експеримент, індивідуальні та групові бесіди, інтерв'ювання дітей і анкетування вихователів, статистичні методи.

Вірогідність наукових результатів забезпечувалась використанням взаємодоповнювальних методів дослідження, адекватних як його цілям і завданням, так і природі формованого уміння, використанням засобів математичної статистики для обробки і аналізу дослідних даних, які мають репрезентативний характер.

Дослідженням були охоплені дошкільні заклади № 100, 126, 160, 205, 261, 286 міста Одеси з загальною кількістю 300 дітей. У ході дослідження було опитано 100 вихователів. Дослідження проводилось протягом 6-ти років в три етапи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому сформульовано визначення поняття "розгорнуте порівняння", яке включає різнобічне порівняння на основі виділення головних істотних ознак з розумінням причинно-наслідкових залежностей і зв'язків; розроблено показники і критерії сформованості уміння порівнювати у старших дошкільників, головними з яких є різнобічність порівняння, повнота, послідовність порівняння, визначення причинно-наслідкових залежностей і зв'язків; визначені рівні сформованості уміння порівнювати /високий, достатній, середній, низький; виявлено психолого-педагогічні передумови формування даного уміння, до яких відносяться уміння спостерігати, оволодіння способами діяльності по обстеженню предметів; допитливість; формування позитивного емоційного ставлення

до розумової діяльності; визначено і експериментально обґрунтовано педагогічні умови формування вміння порівнювати у старших дошкільників на заняттях і в дидактичній грі, а саме диференційоване навчання порівняння з урахуванням індивідуальних особливостей дітей, поетапне навчання порівняння, систематичне використання порівнювання об'єктів на заняттях і в дидактичній грі; виявлено фактори, які визначають процес формування вміння порівнювати, до яких відносяться інтерес до пізнання навколишнього, обізнаність дітей про навколишній світ, інтерес до діяльності порівняння.

Теоретична значимість полягає в обґрунтуванні нового педагогічного підходу до навчання старших дошкільників розгорнутому порівнюванню на основі виділення головних істотних ознак, розуміння причинно-наслідкових зв'язків і залежностей, системи педагогічних умов, які забезпечують його ефективне використання, а також у встановленні факторів, які визначають розвиток уміння порівнювати.

Особистий внесок автора складають розробка і наукове обґрунтування педагогічних умов, що забезпечують ефективність розвитку уміння порівнювати в процесі ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з навколишнім світом.

Практична значимість полягає в розробці конкретних рекомендацій по методиці діагностики рівня розвитку уміння порівнювати у старших дошкільників у процесі навчання. Складено практичні рекомендації, які дають можливість цілеспрямовано формувати уміння порівнювати в процесі розумового виховання дітей. Уточнено класифікацію загадок і розроблено методику відгадування і порівнювання загадок про одне й те саме або про різне у дидактичній грі. Створено нові дидактичні ігри з загадками, предметами та іграшками. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення педагогічного керівництва дитячих садків процесом формування умін-

ня порівнювати з розумінням причиново-наслідкових зв'язків і залежностей, а також при розробці лекцій для студентів дошкільних факультетів педагогічних вузів по курсах "Дошкільна педагогіка" і "Методика викладання дисциплін у подучилищі".

На захист чиняться такі положення :

1. Використання розгорнутого порівняння, яке включає в себе встановлення схожості і різниці на основі виділення головних істотних ознак, розуміння старшими дошкільниками причиново-наслідкових зв'язків і залежностей, сприяє більш ефективному розвитку умінь порівнювати, що підвищує рівень інтелектуальних здібностей дитини.

2. Психолого-педагогічними передумовами формування здатності порівнювати як важливої розумової здібності є: а/уміння спостерігати, оволодіння способами діяльності по обстеженню предметів, б/допитливість, в/формування позитивного емоційного ставлення до розумової діяльності.

3. Сукупність необхідних умов розвитку умінь порівнювати включає: а/диференційоване навчання з урахуванням індивідуальних особливостей дітей, б/поетапне навчання порівнянню, в/систематичне використання порівнювання об'єктів на заняттях і в дидактичній грі. Такі педагогічні умови навчання розгорнутому порівнюванню сприяють розвитку мислення дітей, формуванню умінь точніше аналізувати предмети і явища навколишнього світу.

4. Розвиток умінь порівнювати закономірно визначається такими факторами: інтерес до пізнання навколишнього, обізнаність дітей про навколишній світ, інтерес до діяльності порівняння.

Апробація і впровадження результатів дослідження.

Основні положення і результати дослідження доповідались і обговорювались на студентських науково-практичних конференціях в Одеському державному педагогічному інституті імені К.Д.Ушинського у

1983, 1984, 1985, 1986 роках; на Всесоюзній науково-практичній конференції "Педагогічна спадщина К.Д.Ушинського в сучасній практиці дошкільного виховання" /9-12 вересня 1991 року/, Міжнародній науковій конференції "Я.А.Коменський і педагогічна сучасність" /23-25 вересня 1992 року, місто Одеса/.

На основі теоретичних положень дослідження були розроблені методичні рекомендації по навчанню старших дошкільників порівнянню "Використання дидактичних ігор і спеціальних занять у навчанні старших дошкільників розгорнутому порівнянню", впровадження яких у роботі різних дошкільних установ м. Одеси забезпечило досить високу ефективність формування у дітей умінь порівнювати на основі виділення головних істотних ознак з розумінням причинно-наслідкових залежностей і зв'язків.

Структура дисертації.

Дисертація складається з вступу, двох розділів, висновків, списку літератури і додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтована актуальність обраної теми дослідження, визначені об'єкт, предмет, гіпотеза, мета, завдання і методи дослідження, розкрито його наукову новизну, теоретичне і практичне значення, а також основні положення, які виносяться на захист.

У першому розділі "Теоретичні основи навчання старших дошкільників порівнянню" аналізується стан проблеми навчання умінь порівнювати у науковій літературі, дається характеристика різних підходів до дослідження цієї проблеми, аналізуються точки зору різних авторів на трактування суті поняття "порівняння", обґрунтовується зміст поняття "розгорнуте порівняння", визначається його

структура, виявляються психолого-педагогічні передумови і способи навчання старших дошкільників порівнянню, уточнюється класифікація загадок, а також виявляються умови формування уміння порівнювати у старших дошкільників у системі громадського дошкільного виховання.

Розглянуто теоретичні положення представників класичної педагогічної літератури /Н.А.Коменський, І.Г.Песталоцці, К.Д.Ушинський/ які вирішують питання про використання порівняння як прийому навчання. Їхня заслуга полягає в постановці даної проблеми і з'ясуванні ролі порівняння у пізнанні.

К.Д.Ушинський доводить, що порівняння є найважливішим прийомом пізнання навколишнього світу і навчання дітей і гадає, що навчання дітей порівнянню треба починати якомога раніше, пропонує проводити порівняння у різних формах: бесіди батька і сина, спір дітей і т.д.

Провідні діячі дошкільної педагогіки /Є.М.Водовозова, Є.І.Тихєва, Є.О.Фльоріна, О.П.Усова/ велику увагу приділяли використанню порівняння у навчанні дітей. Вони ставили питання про застосування найбільш раціональних прийомів навчання дітей, дали цілий ряд цінних рекомендацій по методиці застосування порівняння.

Сучасна педагогіка /І.В.Гітціс, З.Я.Горностаєва, О.І.Кагальняк, С.Я.Савченко, О.І.Киричук, М.Н.Шкоруп/ розглядає порівняння у зв'язку з іншими дидактичними прийомами у системі методів навчання.

У дошкільній педагогіці на сучасному етапі проблема порівняння розглядається у зв'язку з проблемою навчання /Д.В.Артюмова, Є.Г.Зеластова, Н.Д.Мацько, П.О.Острунська, Н.І.Підгорна, З.П.Плохій/. Автори вказують на необхідність застосування порівняння в процесі навчання дітей дошкільного віку, що сприяє підвищенню інтересу до матеріалу, який вивчається, розвиває різнобічні розумові здібності дітей і сприяє формуванню логічного мислення.

У психології /З.М.Богуславська, І.С.Булах, І.С.Виготський,

П.Я.Гальперін, О.В.Занорожець, В.К.Кочурмо, С.О.Ладивір, Г.О.Анолінська, О.В.Проскура/ порівняння розглядається як розумова операція. Психологічні дослідження, які стосуються старшого дошкільного і молодшого шкільного віку, розглядають навчання дітей порівняння як необхідний компонент свідомості та активності дитини у процесі навчання.

У психолого-педагогічній літературі нерідко спостерігається одностороннє або неправомірно широке тлумачення понять "порівняння", "зіставлення", "протиставлення"; звиня порівнювати у зв'язку з відповіддю дітей на запитання "чим можна пояснити різницю об'єктів?", "чим можна пояснити схожість об'єктів?" не розглядається. Нерідко діти обмежуються встановленням різниці або схожості об'єктів, не пробувши пояснити виявлені при порівнюванні відносини і не вміючи зробити ніяких висновків. Тому, перспективним є створення проблемних ситуацій на основі встановлення різниці і схожості об'єктів. Ми вважаємо необхідним чітко розрізнити такі поняття: зіставлення /виявлення схожості/, протиставлення /встановлення різниці/, різностороннє порівняння /визначення як схожості, так і різниці порівнювальних об'єктів/, розгорнуте порівняння /різностороннє порівняння на основі виділення головних істотних ознак з розумінням причиново-наслідкових зв'язків і залежностей/.

Завдання навчання дітей порівняння займає одне з центральних місць в проблематиці психолого-педагогічної науки, яка вирішує її у широкому дослідницькому аспекті.

Природничо-науковим основою способів пізнавальної діяльності є вчення І.М.Сеченова та І.П.Павлова про виду нервової діяльності. І.М.Сеченов переконливо показав, що, завдяки фізіологічним властивостям нервової тканини, дитина має усі необхідні засоби для розрізнювання в об'єктах їх частин, властивостей, ознак і стану. Дити-

на в 3-4 роки знає властивості багатьох об'єктів, багато що класифікує абсолютно правильно і навіть тлумачить звичайні явища у тому самому напрямку, який у дорослого носить назву пізнання причинового зв'язку. І.П.Павлов розробив вчення про умовно-рефлекторну діяльність кори головного мозку, показав, що одним з основних принципів цієї діяльності є принцип аналізу.

Нами були виділені психолого-педагогічні передумови розвитку умінь порівнювати: уміння спостерігати, оволодіння засобами діяльності по обстеженню предметів; допитливість; формування позитивного емоційного ставлення до розумової діяльності.

Основними засобами навчання старших дошкільників порівнянню ми вважаємо дидактичні ігри, заняття, загадки. Загадки відіграють значну роль у навчанні дітей виділенню ознак та їх зіставленню. У педагогічній літературі /Ю.Г.Ілларионова/ загадки за своєю будовою діляться на три види: з переліченням ознак, метафоричні, побудовані на основі негативного порівняння. Нами була уточнена класифікація загадок: перший вид. Загадки тільки з точно названими ознаками, другий вид. Загадки тільки з зашифрованими ознаками, третій вид. Загадки негативними порівняннями і точно названими ознаками, четвертий вид. Загадки з негативними порівняннями і зашифрованими ознаками, п'ятий вид. Комбіновані загадки з точно названими і зашифрованими ознаками.

У процесі дослідження нами були висунуті такі оптимальні умови формування умінь старших дошкільників порівнювати на основі виділення головних істотних ознак з розумінням причиново-наслідкових залежностей і зв'язків:

1. Диференційоване навчання з урахуванням індивідуальних особливостей дітей.

2. Поступальне навчання порівняння.

3. Систематичне використання порівняння об'єктів на заняттях і в дидактичній грі.

У дисертації розглядаються можливості використання диференціації навчання, котра розуміється як особливий спосіб організації навчання порівнянню, спрямований на формування пізнавальної активності дітей. При цьому провідна роль належить організації ігрової та учбової діяльності старших дошкільників, яка передбачає їх взаємодію з вихователем і один з одним і, як результат - максимальну реалізацію потенціальних можливостей кожного. Систематичне використання порівняння об'єктів на заняттях і в дидактичній грі передбачає усвідомлення знань у структурі, яка схожа зі структурою елементів науки, котра володіє як об'єктивних сторонами, що виражає властивість учбової інформації, так і суб'єктивних, що її проявляє особистість, яка засвоїла інформацію. Системність у навчанні розглядається у двох аспектах: перший зв'язаний з завданням формування у дітей системного підходу при аналізі, описуванні системних об'єктів як властивості розуму; до другого ми відносимо проявлення системного підходу в процесі навчання на кожному занятті, у кожній дидактичній грі. Суть методу поетапного формування розумових дій і понять полягає в створенні об'єктивної системи показників сформованого психічного процесу і системи показників умов, що забезпечують виконання цих показників.

Ми припустили, що реалізація у процесі навчання всієї сукупності виділених вище умов має принципове значення для досягнення у старших дошкільників такого у 'ння порівнювати, яким виступає розгорнуте порівнявання. Дані положення були прийняті за основу при плануванні і проведенні формувального експерименту, результати якого наводяться у другому розділі.

У другому розділі "Дослідно-експериментальне дослідження педа-

гогічних умов навчання старших дошкільників порівняльно" аналізувати стан проблеми формування умінь порівнювати у практиці роботи дошкільних установ, розробляється теоретична модель педагогічної системи формування умінь порівнювати на основі виділення головних істотних ознак і розумінням причиново-наслідкових залежностей і зв'язків у старших дошкільників, розкривається суть перетворюючого експерименту і операціональних процедур якісного та кількісного аналізу його даних, а також зміст встановлених педагогічних залежностей і закономірностей.

Матеріали, одержані нами при вивченні стану проблеми у практиці роботи дошкільних установ, свідчили про те, що існуюча практика навчання умінь порівнювати старших дошкільників не забезпечує належних мров формування у дітей досліджуваного умінь. Тому, мета нашого експерименту полягала в тому, щоб показати, як раціонально організоване навчання старших дошкільників розгорнутому порівнянню впливає на розумовий розвиток дітей, сприяє розвитку пізнавальних інтересів.

У ході констатуючого експерименту були виділені показники та критерії сформованості умінь порівнювати: різнобічність порівняння, повнота порівняння, послідовність порівняння, розуміння причиново-наслідкових зв'язків і залежностей. Були визначені рівні сформованості умінь порівнювати /високий, достатній, середній, низький/ і дано їм якісну характеристику. При виборі факторів, необхідних для зрівнювання контрольних і експериментальних груп, ми виходили з того, що вирішальними в формуванні умінь порівнювати є: інтерес до діяльності порівняння, обізнаність дітей про навколишній світ, інтерес до пізнання навколишнього.

В основу формування експерименту були покладені висунуті і обґрунтовані педагогічні умови навчання старших дошкільників роз-

горнutoму порівнянню як важливі розумові дії широкого діапазону. Для їх вирішення була розроблена методика, яка сприяє організації ігрової та учбової діяльності старших дошкільників на базі порівняння об'єктів з виділенням головних істотних ознак і розумінням причиново-наслідкових залежностей і зв'язків. Перевірка ефективності наших розробок провадилась на базі дошкільних установ № 100, 122 та 5, 261 м. Одеси /8 груп чисельністю 200 чоловік/.

Систематичність у навчанні передбачала засвоєння знань, навичок і умінь у певному логічному зв'язку, коли провідне значення мають істотні риси досліджуваного і коли воно, взяте у сукупності, являє собою систему. Системи знань у дитини-дошкільника складаються як на рівні уявлень, так і на вищому - теоретичному, у формі поняття. Систематичне і послідовне навчання старших дошкільників розгорнутому порівнянню мало свою специфіку і вимагало встановлення логіки змісту пропонованих знань і умінь. Ця логіка являє собою поступовий і послідовний перехід від одних знань до других, які передбачають їх розширення і ускладнення. Систематичне порівняння об'єктів у процесі навчання забезпечувалось чітким плануванням процесу навчання розбивкою його змісту на окремі "порції" встановленням зв'язку кожного етапу з іншим, малими обсягами змісту, який пропонувався для одночасного засвоєння, в частій і багаторазовій повторності змісту при невеликому збільшенні обсягу і ускладненні, встановленням зв'язку кожного етапу з іншим. Засвоєння систематичних знань про об'єкт що порівнювались, реалізовувалось у систематичному і послідовному розвитку процесу навчання з використанням порівняння. Воно здійснювалось у систематичних поясненнях і розповідях експериментатора, який використовував порівняння, у систематичності вправ і завдань для самостійної роботи і т.д. Говорячи про систематичність у навчанні, ми маємо на увазі не тільки систему занять і дидактичних ігор,

але і зв'язок їх з іншими заняттями та видами діяльності дітей. Усі заняття та дидактичні ігри з використанням порівняння були розподілені по місяцях /на протязі року/ з тим, щоб кожне здобуте знання спиралося на раніше засвоєний матеріал і створювало б міцну базу для наступного навчання. Складне вивчалось протягом кількох занять, що йшли одне за одним. Зміст знань про порівнювані об'єкти, що передавалися дітям, забезпечував послідовність нагромадження знань, формування уміння порівнювати, розвиток мислення і пізнавальних можливостей дітей. Систематичне порівнювання об'єктів забезпечувалося системою розроблених нами спеціальних занять і нових дидактичних ігор:

⊙

1. Дидактичні ігри і заняття на виділення ознак об'єктів.
2. Дидактичні ігри і заняття на встановлення різниці об'єктів.
3. Дидактичні ігри і заняття на встановлення схожості об'єктів.
4. Дидактичні ігри і заняття на порівнювання об'єктів з встановленням схожості і різниці на основі виділення головних істотних ознак і розуміння причиново-наслідкових залежностей і зв'язків.

Реалізація другої умови, яка передбачає поетапне навчання порівняння, здійснювалась у ході навчання дітьми розгорнутому порівнянню по таких етапах:

1. Виділення ознак різниці та схожості.
2. Їх класифікація на істотні та неістотні.
3. Виділення підстав для порівняння.
4. Встановлення різниці і схожості.
5. Встановлення головних істотних ознак і розуміння причиново-наслідкових залежностей і зв'язків.

Ми розвивали у дітей ту діяльність, яка веде до виділення ознак: спостереження, розглядання, обстеження предметів. Навчання дітей сприйняттю різних предметів і явищ, ми чітко пояснювали їм

смиля їх дій. Був організований процес орієнтувальної діяльності - обстеження предметів, які треба порівняти. Процес обстеження включав: сприйняття цілісного предмету, виділення основних частин предмету, визначення просторового розміщення одних частин предмету по відношенню до інших, подторне цілісне сприйняття предмету. Метою спеціально організованих нами спостережень було не тільки познайомити дітей з предметами чи явищами, а й навчити помічати зміни в навколишній обстановці. Здійснюючи поетапно навчання порівняння, ми використовували: запитання ігрового характеру з відтінком змагання / типу "Хто назве більше ознак даного предмету?", "Хто відкриє в ньому щось нове?" тощо/; використання як узагальнених / "Чим несхожі ці об'єкти?", "Чим схожі об'єкти?"/, так і окремих запитань / "Чи однакові чи різні об'єкти за матеріалом, з якого вони зроблені?", "Яка форма у цих об'єктів?" і т.д./; зіставлення істотного з неістотним при навчанні виділення істотних ознак; порівняння двох об'єктів з третім, який не має з ними схожих ознак, або має протилежні ознаки / ігрова ситуація "Порівняння лисиці, ведмедя та крокодила"/; гра "Четвертий зайвий"; серії завдань з альбома "Тренуйте розум дітей". При порівнянні предметів і виділенні процесі встановлення ознак схожості і різниці виникає суперечність: ці об'єкти виявляються різними і водночас схожими. З'єднання спільного і різного викличе у дітей бажання встановити головні істотні ознаки схожості і різниці і відповісти на запитання "Чим можна пояснити різницю об'єктів?", "Чим можна пояснити схожість об'єктів?". Щоб встановлювати головні істотні ознаки різниці та схожості об'єктів, потрібні певні знання, розуміння причинно-наслідкових залежностей і зв'язків. У процесі навчання ми привчали дітей ставити при порівнянні як узагальнені / "Чим можна пояснити різницю об'єктів?", "Чим можна пояснити схожість об'єктів?"/, так і окремі запитання, наприклад:

"Чим можна пояснити, що у зайця довгі вуха, а у ведмедя короткі?"
 "Чим можна пояснити, що заць стрибає, а ведмідь ходить і сігас?"
 і т.д./ . Таким чином здійснювалось поетапне навчання старших дошкільників порівнянню.

Для вирішення завдань розумового виховання старших дошкільників, їх пізнавального розвитку, підготовки до навчання в школі велике значення має використання загадок. У дидактичних іграх з загадками розвивалися спостережливість, уміння самостійно розв'язувати розумові задачі, за допомогою загадок збагачувались знання дітей, формувалося уміння аналізувати предмети та явища, порівнювати, узагальнювати. Важливу роль у формуванні інтелектуальних умінь відіграє порівняння загадок про один і той же предмет чи явище /"Відгадай і порівняй загадки про тварин", "Відгадай і порівняй загадки про засоби транспорту" та інші/. Так само були розроблені дидактичні ігри про один і той же тип, наприклад: "Відгадай і порівняй загадки про "двох братців", в яких ми прагнули навчити дітей розуміти, що однакові слова у загадках можуть означати різні речі, привчали дітей старанно аналізувати всі ознаки, порівнювати, робити висновки, доводити. Відгадування загадок є для дитини своєрідною гімнастикою, яка мобілізує і тренує її розумові сили. Відгадка - це положення, яке необхідно доказати. Послідовність встановлення зв'язків між ознаками і відгадкою називається способом доказу. Нами було виділено кілька видів діяльності дітей у дидактичних іграх з загадками: загадування загадок, відгадування загадок, доказ правильності відгадок, порівняння загадок про одне й те саме, порівняння загадок про різне.

Індивідуалізація навчання /здійснення третьої умови/ передбачала гуманне ставлення до дітей, зміцнення віри кожного в свої сили і можливості. В умовах дитячого садка способом індивідуалізації є

диференційований підхід, який передбачає діагностику, врахування і корекція індивідуальних особливостей дошкільників і взаємодіяльність у системі "вихователь - дошкільник- дошкільники". В ході експериментального дослідження дітяк пропонувались різні види диференційованої допомоги: показ зразків порівняння, загальні і окремі питання, поради тощо. З метою вивчення індивідуальних особливостей дітей, сильних і слабких сторін їх розумового розвитку ми вели ексцендик, у якому фіксували свої спостереження, а також фіксувалося ставлення дітей до занять по навчанню розгорнутому порівнянню. Діти експериментальних груп були умовно поділені на п'ять підгруп з урахуванням їх індивідуальних проявлень на заняттях і в дидактичних іграх. Нами систематично відмічалась участь дітей у заняттях і в дидактичних іграх з використанням розгорнутого порівняння. В процесі навчання порівнянню ми формували у дітей уявлення про значення занять і дидактичних ігор з використанням розгорнутого порівняння для набуття нових знань, розвитку умінь не відступати перед труднощами, викликали задоволення від самого процесу подолання труднощів /при виділенні головних істотних ознак різниці і схожості, встановленні причинно-наслідкових залежностей і зв'язків/. Були використані такі форми індивідуалізації навчання: застосування завдань різної міри важкості, використання різних варіантів однотипних завдань, давання різної кількості завдань по одній темі для дітей різних підгруп, різне інструмування дошкільників при виконанні порівняння. Також використовувались такі види диференційованої допомоги: зразок порівняння об'єктів, допоміжні завдання, членування основного завдання на послідовність елементарних завдань породи, виклики.

У комплексі методичних прийомів велике місце займала оцінка, яка відображує ставлення дітей до занять по порівнянню /на у уважно

мене слухає Альоша. і певна, що він зможе правильно порівняти теплхід і автобус" і т.д./ Ми також використовували навіювання дітям впевненості в тому, що наступного разу вони справляться з цєю трудністю /"Сьогодні ми вчилися порівнювати тварин і знаходити головні істотні ознаки різниці і схожості. Це було важко в перший раз і не всі ще змогли правильно відповісти. Але всі дуже старалися. Отже, всі обов'язково навчаться" і т.д./.

Домагаючись активності від нерішучих дітей, ми позитивно оцінювали навіть незначні успіхи дитини. Ми вважали необхідним помічати активність та ініціативних дітей і оцінювали її як відповідальне ставлення до завдання. Якщо хтось з дітей допускав помилку, коректно, у формі поради виправляли її. В даному зверненні міститься схвалення /тим самим дитина здобувала позитивну оцінку/, яке спонукало її й надалі докладати зусиль.

Здійснюючи індивідуальний підхід до навчання порівняння, ми проводили спеціальні індивідуальні заняття /з однією дитиною/ і заняття з невеликою підгрупою дітей /4-5 чоловік/. З метою підтримання інтересу до розгорнутого порівняння у активних, знавчих дітей, ми давали їм складніші завдання, проводили складніші додаткові заняття /типу "Порівняння орла і кішки"/. У той же час ми прагнули, щоб усі діти навчилися порівнювати і виділяти головні істотні ознаки, розуміти причинно-наслідкові зв'язки і залежності; подавали своєчасну допомогу слабшим дітям і тим, які часто були відсутніми задаючи їм доступніші запитання, підбираючи індивідуальні завдання, часто проводили з ними індивідуальні заняття, тим самим даючи відчуття таким дітям, що вони теж можуть навчитися порівнювати, зміцнювали їхню віру в свої сили, підвищували інтерес до розгорнутого порівняння.

Ми вважали, що індивідуальний підхід до дітей у навчанні роз-

горнutoму порівнянню має бути єдиним як у дитячому садку, так і в сім'ї. З цієї метою проводилися дні відкритих дверей, які збагачували батьків досвідом вивчення розумових особливостей дітей; тематичні вечори "Навчання порівнянню і активізація розумового розвитку дитини"; вечори запитань і відповідей на тему "Як навчити дитину правильно порівнювати", де батькам пояснювалися етапи розгорнутого порівняння. У папку-пересувку "Розумовий розвиток дитини" періодично вкладалися різні за тематикою дидактичні ігри з використанням порівняння.

Описані вище умови формування уміння порівнювати на основі виділення головних істотних ознак з розумінням причинно-наслідкових залежностей і зв'язків реально втілювались у взаємозв'язку і тісній єдності. Це знаходило свій вираз у тому, що уміння порівнювати, яке діти здобували на спеціально організованих заняттях та дидактичних іграх, удосконалювалось і закріплювалось у позаучбовий час другої половини дня.

Ефективність виділеної сукупності педагогічних умов навчання старших дошкільників розгорнutoму порівнянню встановлювалась за допомогою методу діагностичних зрізів, що реалізувався на масиві досліджуваних контрольних і експериментальних груп паралельно з перетворювальним експериментом.

Після завершення формирующего експерименту рівень розвитку уміння порівнювати в експериментальних групах збільшився відносно до вихідного рівня: у першій групі - з 0,84 до 1,68; у другій - з 0,96 до 1,80; у третій - з 0,84 до 1,72; у четвертій - з 0,92 до 1,76.

У контрольних групах ці зміни були незначними: рівень розвитку уміння порівнювати у першій групі збільшився з 0,88 до 1,00; у другій - з 1,00 до 1,08; у третій - з 0,88 до 1,00; у четвертій - з

С,96 до I,04.

В експериментальних групах наприкінці дослідження кількіс-а дітей з високим рівнем сформованості уміння порівнювати збільшилась: у першій групі - з 4% до 16% ; у другій - з 4% до 20% ; у третій - з 4% до 20% ; у четвертій - з 4% до 20%.

Кількість дітей з достатнім рівнем сформованості уміння порівнювати збільшилась: у першій експериментальній групі - з 20% до 36% у другій - з 24% до 40% ; у третій - з 20% до 32% ; у четвертій - з 24% до 36%.

Кількість дітей з середнім рівнем сформованості уміння порівнювати збільшилась: у першій експериментальній групі - з 32% до 48% ; у другій - з 36% до 40% ; у третій - з 32% до 48% ; у четвертій - з 32% до 44%.

У жодній експериментальній групі не залишилось дітей з низьким рівнем сформованості уміння порівнювати.

У контрольних групах було одержано лижчі результати: кількість дітей з високим рівнем залишилась без змін; з середнім - збільшилась у першій контрольній групі з 36% до 48%, у другій - з 36% до 44%, у третій - з 36% до 40%, у четвертій - з 32% до 40%, а з низьким рівнем зменшилась відповідно з 40% до 28% у першій групі, з 36% до 28% у другій; з 40% до 32% у третій, з 40% до 32% у четвертій контрольній групі. Кількість дітей з достатнім рівнем сформованості уміння порівнювати зменшилась. Лише у третій групі кількість дітей з достатнім рівнем сформованості уміння порівнювати збільшилась з 20% до 24%.

На основі зіставлення даних формиуючого і констатувючого експериментів з'явилась можливість виявити наявність залежності і міру зв'язу між умінями порівнювати і факторами, виявленими нами в ході зрівнювання контрольних та експериментальних груп. Найтісніший прямий зв'язок $r_{12} = 0,83$; $r_{13} = 0,81$; $r_{14} = 0,84$ спостерігається між об'єктивністю про навколиш-

ний світ і вмінням порівнювати. Висока тіснота зв'язку виявляється між умінням порівнювати і таким фактором, як інтерес до пізнання навколишнього /0,77; 0,75; 0,72; 0,76/. Помітний зв'язок проявляється між умінням порівнювати та інтересом до діяльності порівняння /0,52; 0,53; 0,54; 0,59/.

Дані заключного діагностичного зрізу були піддані якісному аналізу з допомогою методу діагностики ефективності навчання. Ефективність процесу формування уміння порівнювати, реалізованого в експериментальних групах, віща порівняно з реалізованим навчанням у контрольних групах. Відповідно: у першій експериментальній групі - в 1,70 раза вище, ніж у першій контрольній; у другій експериментальній - в 1,67 раза вище, ніж у другій контрольній; у третій експериментальній - в 1,72 раза вище, ніж у третій контрольній; у четвертій експериментальній - в 1,69 раза вище, ніж у четвертій контрольній.

Таким чином, кількісний і якісний аналіз результатів експериментальної роботи підтвердив ефективність виділених умов формування уміння порівнювати на підставі виділення головних істотних ознак і розуміння причиново-наслідкових залежностей і зв'язків і дозволив визначити ряд залежностей між досліджуваним умінням і факторами його розвитку.

Підсумки експериментальної роботи дозволяють розглядати формування уміння порівнювати як один із шляхів підвищення якості пізнавальної діяльності старших дошкільників у дитячих садках.

Матеріали проведеного дослідження дають можливість вижати правомірними такі висновки:

1. За матеріалами дослідження визначено кілька рівнів ефективності уміння порівнювати у старших дошкільників:

- високий, якому притаманні різнобічність, повнота, послідов-

ність порівняння, визначення причиново-наслідкових залежностей і зв'язків;

- достатній, який відрізняється різнобічним, але не досить повним; послідовним порівнянням з визначенням причиново-наслідкових зв'язків і залежностей;

- середній, для якого характерне різнобічне, послідовне, але неповне порівняння, виділяються лише окремі потрібні для порівняння істотні ознаки різниці і схожості з ряда наявних;

- низький, для якого характерне однобічне, неповне, непослідовне порівняння, виділяються і використовуються тільки окремі ознаки відмінності чи тільки окремі ознаки схожості із наявних.

2. Формування уміння порівнювати на основі виділення головних істотних ознак з розумінням причиново-наслідкових залежностей і зв'язків у старших школярів проходить значно успішніше в процесі реалізації педагогічних умов, які передбачають диференційоване навчання з урахуванням індивідуальних особливостей дітей, поетапне навчання дітей порівнянню, систематичне використання порівняння на заняттях і в дидактичних іграх.

3. Реалізація виділеної сукупності умов навчання розгорнутому порівнянню забезпечує формування уміння порівнювати у всього контингенту дітей. Якість проходження цього процесу знаходиться в тісній кореляційній залежності від необхідної обізнаності дітей про навколишній світ, інтересу до пізнання зовнішнього, інтересу до діяльності порівняння, що свідчить про те, що врахування у практиці навчання цих факторів поряд з виділеними умовами сприяє оптимізації процесу формування уміння порівнювати на основі виділення головних істотних ознак і розуміння причиново-наслідкових залежностей і зв'язків, що значно підвищує інтелектуальні здібності дітей. Експериментальна модель навчання забезпечила успішність

формування уміння порівнювати у старших дошкільників, чим і була підтверджена правомірність основної гіпотези цього дослідження.

4. Використання розробленої системи дидактичних ігор і занять, яка містить у собі: дидактичні ігри і заняття на виділення ознак об'єктів; дидактичні ігри і заняття на встановлення різниці об'єктів; дидактичні ігри і заняття на встановлення подібності об'єктів; дидактичні ігри і заняття на порівнювання об'єктів на основі виділення головних істотних ознак і розуміння причиново-наслідкових залежностей і зв'язків сприяє формуванню уміння порівнювати.

5. Методичний комплекс, який допомагає формувати у майбутніх вихователів готовність до навчання старших дошкільників розгорнутому порівнянню на основі виділення головних істотних ознак і розуміння причиново-наслідкових залежностей і зв'язків містить у собі рекомендації щодо діагностики сформованості уміння порівнювати у дітей; по виявленню уявлень про порівняння; щодо відношення дітей до порівняння; розробки нових дидактичних ігор і занять на порівняння об'єктів.

Дане дослідження не вичерпує усіх питань, пов'язаних з формуванням уміння порівнювати. Воно припускає дальшу розробку і вивчення питань про взаємну діяльність вихователя і дошкільника, дошкільника і дошкільників у використанні порівняння у процесі ознайомлення з навколишнім світом; роль індивідуальних особливостей дітей у формуванні уміння порівнювати; опадносвідність у навчанні дітей порівнянню у дитячому садку і в школі.

По матеріалах дисертації опубліковано такі роботи:

1. Использование загадок в дидактической игре // Дошкольное воспитание. - М., 1986. - № 9. - С. 23-26.

2. Обучение сравнению с определением причин сходства и различия // Дошкольное воспитание. - М., 1987. - № 7. - С. 37-40.

3.Навчайте старших дошкільників порівнянню у дидактичній грі з загадками//Професійно-педагогічна спрямованість підготовки вчителя в умовах реформи школи. - Методичні рекомендації. - Одеса, 1987. - С.90-95.

4.Методика діагностики сформованості умінь порівнювати// Формування готовності майбутніх вчителів і методистів дошкільних установ до виховання дітей. - Одеса, 1988. - С.112-115.

5.Використання дидактичних ігор з предметами для навчання старших дошкільників порівнянню//Шляхи удосконалення виховання старших дошкільників у світлі реформи загальноосвітньої і професійної школи. - Методичні рекомендації. - Одеса, 1989. - С.39-45.

6.Вчимо порівнювати засоби транспорту//Дошкільне виховання. - Київ, 1989. - № 2. - С.16-17.

7.Ушинський про прийом порівняння у навчанні дітей//Педагогічна спадщина К.Д.Ушинського в сучасній практиці дошкільного виховання. - Одеса, 1991. - С.83-84.

Вийшло в печать 15.07.93г. Формат 60x84 1/16.
Об'єм 0,9уч.изп.л. 1,5п.л. Заказ № 1338. Тираж 100екз.
Гостипографія Одеського управління по печаті, цех №3.
Леніна 49.

463761

AB 28.115

AB 28.115